

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ТРАДИЦІОНАЛІЗМУ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ ПРОСВІТНИЦТВА

Поширення ідей французького Просвітництва, Велика французька буржуазна революція, якобінський терор, наполеонівські війни стали основою для формування потужної суспільно-політичної й світоглядної реакції. У політичній сфері це виявилось у Реставрації, а у сфері соціальної філософії – у поширенні ідей традиціоналізму, консерватизму й клерикалізму. Однак формування ідей традиціоналізму на рубежі XVIII–XIX століть зумовлене не лише світоглядною кризою, а й ідеологічним оформленням своєрідної захисної реакції традиційних інституцій на кардинальні соціальні перетворення й незворотний рух у майбутнє. Саме пришвидшення урбанізації на етапі формування національних держав і глобалізація індустріальної культури в епоху формування нової системи взаємодії релігійної і світської культури супроводжувались незною світоглядною кризою, викликаною усвідомленням революційних змін одночасно в соціальній, економічній, геополітичній, ідеологічній сферах. Власне у такі часи загострюється необхідність в обґрунтуванні самототожності культури, у висуванні на передній план принципу соціального розвитку, котрий апіорі не припускав би перервності розвитку тієї чи іншої сфери.

З жорсткою критикою кардинальних суспільних перетворень, котрі сталися внаслідок Французької революції кінця XVIII століття, виступив англійський парламентар і публіцист Едмунд Берк. Його праця "Роздуми про французьку революцію" (1790 р.) вважається однією з перших філософських праць, у яких викладені основні положення традиціоналізму. Е. Берк критикував і піддавав сумніву ідеологію Просвітництва, котра має швидше апіорний характер, адже орієнтована на індивідуальний розум й оперує надто спрощеними схемами побудови суспільства. Англійський мислитель ставив під сумнів теорію суспільного договору, обґрунтовуючи це тезою, що людина ніколи не існувала поза суспільством, а від самого народження була пов'язана з іншими людьми і суспільством низкою спільних обов'язків. Сумнівною, на думку Е. Берка, є й теорія народного суверенітету. Народ розглядається ним як кількісна спільнота, яку не можна розглядати як єдину особистість. Штучною фікцією є також ідея так званої волі більшості, теоретичні уявлення про яку спочатку продукують анархію, а згодом й тиранію. Отже, на думку Е. Берка, ідеї Просвітництва рано чи пізно призведуть до руйнації традиційних відносин між соціальними верствами й індивідами, котрі забезпечують стабільність суспільства, і людина постане у стані самотності, відчуваючи нездоланий страх перед світом.

Так само фіктивною є й теорія про природну рівність людей. Люди не є рівними, що визнається будь-яким суспільством, в якому неминучою є соціальна й політична нерівність. Права людини, за Е. Берком, слід виводити не з уявлень про абстрактну людину, а з реально існуючого суспільства і держави. Апіорним концепціям Дж. Локка і Ж.-Ж. Руссо англійський мислитель протиставляє історичний досвід віків і народів, а розуму – традицію. Суспільний порядок, на його думку, складається у результаті повільного історичного розвитку, під час якого стверджується стабільність, традиції, звичаї, стереотипи. Все це є найціннішою спадщиною предків, котру потрібно сумлінно зберігати. Навіть стереотипи не можна бездумно руйнувати, адже в них закладена мудрість десятків поколінь. Оскільки ні держава, ні суспільство, ні право не винайдені людиною, а створені в результаті повільної еволюції, їх не можна кардинально, одномоментно перебудовувати за волею людини. Загалом філософські ідеї Е. Берка, котрі мали антираціоналістичний, антипросвітницький характер, вкладаються в парадигму традиціоналізму й історизму, згідно з якою визнається ідея про поступальний кумулятивний рух історії, практично незалежний від індивідуальної волі людини.

У кінці XVIII – початку XIX століття до гострої критики Французької революції долучився французький мислитель Жозеф-Марі де Местр. Він виходив з того, що в епоху Просвітництва поширились ідеї, спрямовані проти релігії й власності, а людина почала розглядатися як творець досконалого законодавчого устрою, котрий стане основою справедливого суспільства. Однак, на його думку, конституція, запропонована під час революції, споглядала і створена

для людини в цілому. Проте, людини в цілому немає, є французи, італійці, росіяни, перси. А відтак неможливо віднайти закони, універсальні для всіх народів. Написані конституції лише стверджують ті права, які вже існують. В Англії більшість конституційних положень не записані, вони існують у суспільній свідомості, на основі якої й діють. Справжні конституції, за Ж. де Местром, складаються історично з начебто й непомітних елементів, котрі утримуються у звичаях і характері народу. У найдавніші часи конституції складались по волі божій, котра вкладалася у вуста людей. В наступні часи закони вибирали й розвивали те, що є основою суспільного устрою. Французький мислитель переконує, що у жодні попередні часи конституція не була предметом обговорення. Історично конституції складались практиками (царями й аристократами), однак жодним чином не теоретиками.

Незважаючи на крайній консерватизм поглядів Ж. де Местра, він виявився чи не першим критиком не лише філософії Просвітництва, а й усієї раціоналістичної традиції західноєвропейської філософії. Саме йому вдалося виокремити найбільш слабе місце просвітницької ідеології – переконання у всесиллі розуму, а точніше розумного закону. На думку французького мислителя, закони творить не розум, а історія. Лише монархічна форма держави відповідає волі божій. Оскільки релігія є основою всіх суспільних інституцій (політичний побут, освіта, виховання, наука), церква, зокрема католицька, має відновити свій вплив. На підставі цього Ж. де Местр обстоює ідею встановлення теократичної монархії.

Ідеї традиціоналізму знайшли відображення у вченні історичної школи права, котра виникла у Німеччині на початку XIX століття. Представники історичної школи доводили, що немає жодних природних прав людини, а є лише позитивне право з властивими йому законами розвитку, які не залежать від розуму. Справжнім буттям, джерелом права є не закон, котрий довільно приймається державою, а звичай, в якому виражається дух народу. Саме право є історичною спадщиною народу, котру не можна довільно змінювати. Одним з провідних представників історичної школи права і, у свою чергу, прихильником концепції традиціоналізму був професор Берлінського університету Фрідріх Карл Савіньї. Він прагнув обґрунтувати помилковість тези, що право формулюється законодавцем. Юридичні норми зосім не залежать від випадку або довільних змін. Право усіх народів складається історично, так само, як мова народу, його звичай й політичний устрій. Як продукт народного духу, право живе у суспільній свідомості у формі не стільки відсторонених понять, скільки живого сприйняття юридичних інститутів. Власне звідси виходить і розуміння свободи в концепції традиціоналізму. Найбільш вільним вважається те суспільство, в якому всі його представники максимально обізнані з умовами його функціонування, а відтак потенційно можуть виробити стратегію своєї діяльності у процесі реалізації наданих суспільством можливостей.

Незважаючи на крайній консерватизм у протистоянні з філософією Просвітництва, засновники традиціоналізму слушно підмітили деякі слабкі сторони ідеології просвітників. Ґрунтовною є їх критика апіоризму теоретиків природного права, котрі вважали, що всі принципи права можуть бути суто логічно виведені з природи людини взагалі. Виправданою є думка перших традиціоналістів про залежність права кожного народу від його історичного розвитку, умов життя, особливостей виробничих, релігійних, моральних відносин. Подібні ідеї свого часу висловлював Ш. де Монтеск'є, однак більш ґрунтовно вони були розвинуті у працях Е. Берка і Ф. Савіньї. Важливим досягненням традиціоналізму є обґрунтування тези про межі діяльності законодавця, котрий завжди формулює правові норми на основі особливостей конкретної країни і повинен рахуватися з традиціями, звичаями, історичною спадщиною. Одночасно саме традиціоналісти висунули ідею об'єктивності мінливості й різноманіття правових систем, що стало теоретичним підґрунтям для виникнення порівняльного правознавства. Кроком вперед були й спроби знайти закономірності в історії права, розглядати його розвиток як об'єктивний процес, незалежний цілком від волі законодавства.

В цілому, в кінці XVIII – на початку XIX століття на основі протистояння з суспільно-політичними ідеями Просвітництва у соціально-філософській спадщині Е. Берка, Ж. де Местра, Ф. Савіньї розпочалося формування основних принципів концепції традиціоналізму. Провідними серед них можна назвати обстоювання засадничої ролі в житті будь-якого суспільства традицій, здобутків національної культури, релігійних і духовних цінностей в цілому, й у політичній сфері зокрема. На підставі цього чи не найважливішими інститутами стабільного функціонування соціуму вважалися школа, родина і церква. Одночасно засадничим принципом традиціоналістського світогляду визнавалася ідея про необхідність існування сильної ієрархічної держави, інтереси якої завжди пріоритетніші порівняно з інтересами окремої особистості.